

ЕТИЧНІ ВИМОГИ ДО ІНТЕРАКЦІЙ АДВОКАТА З КЛІЄНТОМ

ETHICAL REQUIREMENTS FOR THE LAWYER'S INTERACTIONS WITH THE CLIENT

Митрофанов І.І., д.ю.н., професор,
професор кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

У статті розглядаються правила професійної етики, що визначають моральну основу взаємодії адвоката з клієнтом. Актуальність цього дослідження пов'язана з тим, що порушення етичних вимог, з одного боку, може виступати як підстава для притягнення до професійної відповідальності конкретного адвоката, а з іншого – спричиняє шкоду іміджу й авторитету як самого адвоката, так і адвокатської спільноти України в цілому. Досліджуються конкретні вимоги, зафіксовані в Правилах адвокатської етики, до інтеракцій адвоката з клієнтами. Аналізуються відповідні положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що стосуються відносин адвоката та клієнта. Вивчаються окремі питання, пов'язані з винагородою, необхідністю збереження адвокатської таємниці, відмовою адвокати від виконання доручення. Робиться висновок, що головною етичною вимогою до інтеракцій адвоката з клієнтом є встановлення такого рівня довіри, за якого збільшується ефективність надання адвокатом правничої (правової) допомоги останньому, зберігаючи при цьому принцип конфіденційності. Адвокату в інтеракціях його з довірцем потрібні такі професійні морально-психологічні якості, що тісно пов'язані з вимогами адвокатської етики: гуманне ставлення до клієнта (підзахисного); дотримання справедливості; чесність та порядність; логічне мислення; високе почуття (професійного) обов'язку; стресостійкість; культура спілкування; наполегливість; вміння суворо відноситися до професійної таємниці; володіння ораторським мистецтвом при оголошенні захисної промови, щоб її зміст був переконливим, морально витриманим, психологічно стійким тощо. Поведінкові акти адвоката, що випливають із його психологічного стану, зумовлюються виконанням ним системи заходів у пізнавальній, конструктивній, комунікативній, виховній та посвідчувальній діяльності.

Ключові слова: професійна етика, адвокатська етика, адвокат, клієнт, взаємодія адвоката з клієнтом, етичні вимоги.

The article examines the rules of professional ethics that determine the moral basis of interaction between a lawyer and a client. The relevance of this study is due to the fact that, on the one hand, the violation of ethical requirements can act as a basis for bringing a specific lawyer to professional responsibility, and on the other hand, it causes damage to the image and authority of both the lawyer himself and the legal community of Ukraine as a whole. The specific requirements, fixed in the Rules of Advocate Ethics, for the interaction of the lawyer with the clients are studied. The relevant provisions of the Law of Ukraine «On advocacy and legal activity» relating to lawyer-client relations are analyzed. Separate issues related to the remuneration, the need to preserve the lawyer's secret, the lawyer's refusal to fulfill the assignment are studied. It is concluded that the main ethical requirement for the interaction of a lawyer with a client is the establishment of such a level of trust, which increases the effectiveness of the lawyer's provision of legal (legal) assistance to the latter, while preserving the principle of confidentiality. A lawyer in his interactions with a client needs the following professional moral and psychological qualities that are closely related to the requirements of lawyer ethics: a humane attitude towards the client; observance of justice; honesty and integrity; logical thinking; a high sense of (professional) duty; stress resistance; communication culture; persistence; the ability to strictly treat professional secrecy; mastering the art of oratory when announcing a defense speech, so that its content is convincing, morally sustained, psychologically stable, etc. Behavioral acts of a lawyer resulting from his psychological state are determined by his performance of a system of measures in cognitive, constructive, communicative, educational and witnessing activities.

Key words: professional ethics, lawyer's ethics, lawyer, client, lawyer-client interaction, ethical requirements.

Актуальність. Вимоги адвокатської етики вважаються результатом історичної перспективи правових відносин у соціумі взагалі, й інституту правосуддя зокрема. Ідея соціальної ролі адвокатури та виникнення з цієї ролі професійного обов'язку адвоката не має точок дотику з природними правами, які обумовлені на початку як якісь форми співіснування. Під час тривалої динаміки формування стандартів сучасного судочинства виникає необхідність того, щоб кожний індивід був упевнений у своєму статусі представництва своїх законних прав і інтересів у суді через професійного правника. Саме з розвитком становлення такого роду правових відносин з'являється усвідомлення потреби в тому, щоб статус адвоката, який визначається нормами законодавства, мав доповнюватися обмеженнями етичного спрямування, що пов'язані зі специфікою довірчості між правником і його клієнтом. Етику професійного адвоката починають розуміти як фактор, роль якого більш суттєва в тому разі, якщо моральні вимоги формулюються самою професійною спільнотою й одержують добровільне прийняття її членами до реалізації під час виконання ними професійних обов'язків.

Порушення ж етичних вимог, з одного боку, може виступати як підстава для притягнення до професійної відповідальності конкретного адвоката, а з іншого – спричиняє шкоду іміджу й авторитету як самого адвоката, так і адвокатської спільноти України в цілому [1, с. 124–125].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми етичних вимог до адвокатів і адвокатської діяльності були та залишаються предметом жвавих дискусій як серед

науковців, так і практикуючих адвокатів. Теоретико-прикладні праці таких українських правників, як В. Д. Бабкін, Н. М. Бакаєнова, А. М. Бірюкова, А. Ю. Бойчук, С. В. Бобровник, Т. В. Варфоломєєва, І. Ю. Гловацький, В. А. Єлов, Я. П. Зейкан, С. С. Калинюк, І. О. Кіслицька, М. С. Косенко, О. І. Марочкін, О. Г. Мурашин, Н. М. Обризан, Н. М. Оніщенко, В. Ф. Погорілко, В. М. Свінцицький, В. О. Святоцька, О. С. Святоцький, І. Я. Семенюк, О. В. Синеокий, С. С. Сливка, Л. В. Тацій, О. Д. Тихомиров, О. О. Шандула, О. В. Щербанюк, О. Г. Яновська та багатьох інших учених і практиків-адвокатів створили певне підґрунтя дослідження. Разом із тим залишається проблема встановлення конкретних етичних вимог до взаємного спілкування адвоката з клієнтом (підзахисним).

Отже, **метою цієї роботи** є розгляд основних моментів взаємовідносин адвоката та клієнта з точки зору професійної етики та визначення етичних вимог до таких інтеракцій.

Виклад основних результатів дослідження. Вимоги до етичності інтеракцій адвоката з клієнтами, зафіксовані в Правилах адвокатської етики (далі – Правила). У тексті Правил зазначається, що нормативні приписи Правил не відмінюють та не замінюють положень чинного законодавства про адвокатуру й адвокатську діяльність, а доповнюють та конкретизують його. Правила поширюються на: 1) всі види адвокатської діяльності та в частині, визначеній Правилами, – на іншу діяльність (дії) адвоката, в тому числі соціально-публічну діяльність адвоката, яка може вступити в суперечність з професійними обов'язками адвоката або підірвати престиж адвокатської професії;

2) всіх адвокатів України, адвокатів іноземних держав, що внесені до Єдиного реєстру адвокатів України, а так само адвокатів України, право на зайняття адвокатською діяльністю яких зупинено в передбаченому законом порядку; 3) адвокатів – членів органів адвокатського самоврядування, помічників і стажистів адвокатів, інших осіб, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) у частині, яка застосовна до їх діяльності; 4) відносини, що виникли або існують після їх прийняття [2].

Судовий захист прав і свобод людини та громадянина є конституційним правом кожного. Конституція України кожному гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади й управління, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України). Статтею 59 Конституції України кожному гарантується право на професійну правничу допомогу. Через захисника підозрюваний (обвинувачений) вправі повніше користуватися належними йому процесуальними правами.

Людина, яка звертається за професійною правничою допомогою до особи, яка отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, має їй довіряти, довіру ж необхідно заслужити. Невід'ємною складовою довірчих відносин між адвокатом і його клієнтом є конфіденційність. Конфіденційність і похідна від неї професійна таємниця визнаються незмінними атрибутами адвокатської діяльності з моменту її зародження як такої. Без реалізації засади конфіденційності неможлива повна довіра між адвокатом і його клієнтом, без забезпечення дотримання адвокатської таємниці не може йтися про дієвий захист адвокатом прав і законних інтересів своїх довіритель [3, с. 149–154]. Розголошення відомостей, що складають адвокатську таємницю, заборонено за будь-яких обставин, включаючи незаконні спроби органів досудового розслідування та суду допитати адвоката про обставини, які відносяться до адвокатської таємниці [4].

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI (далі – Закон № 5076-VI) у п. 2 ч. 1 ст. 1 визначає, що адвокатською діяльністю є незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту [5].

Відповідно до ст. 19 Закону № 5076-VI адвокат надає правову інформацію, консультації та роз'яснення з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади й управління, органів місцевого самоврядування, держави, складає заяви, скарги, процесуальні й інші документи правового характеру, захищає права, свободи та законні інтереси підозрюваного (обвинуваченого) засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування в кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а так само особи, яка притягується до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, надає правничу допомогу свідку в кримінальному провадженні. Він представляє інтереси потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, захищає права й обов'язки потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача в кримінальному провадженні, фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними й юридичними особами, фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в іноземних, міжнародних судових органах, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними докумен-

тами міжнародних судових органів і інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а так само надає правничу допомогу під час виконання (відбування) покарань, захищає права, свободи та законні інтереси викривача в зв'язку з повідомленням ним інформації про корупційний або пов'язаний з корупцією делікт і в інших передбачених законом ситуаціях [5].

У власній професійній діяльності особа, яка отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та склала перед радою адвокатів регіону присягу адвоката України, не лише має керуватися нормами чинного законодавства, але дотримуватися певних етичних правил, ураховуючи морально-психологічні моменти. Стаття 17 Правил встановлює етичну вимогу, згідно з якою, приймаючи доручення про надання професійної правничої (правової) допомоги, адвокат повинен ураховувати свою спроможність щодо його виконання. Адвокат не може супроводжувати справу, що не відповідає його рівню професійної компетенції, без участі та за згодою клієнта в ній іншого адвоката, який володіє потрібними знаннями та досвідом. Адвокат, який здійснював захист клієнта під час досудового розслідування на підставі договору або за дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, має право відмовитись від прийняття доручення на захист цього клієнта в суді. Адвокат, який здійснював (здійснює) захист клієнта за дорученням органу (установи), уповноваженого (уповноваженої) законом на надання безоплатної правової допомоги, не має права приймати доручення на надання професійної правничої (правової) допомоги цьому ж клієнту в цьому провадженні, а також з цих самих чи пов'язаних з ними обставин, за яких адвоката було залучено для надання безоплатної правової допомоги на підставі договору про надання професійної правничої (правової) допомоги, укладеного з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням або іншим суб'єктом [2].

Як процесуальний представник адвокат має приділяти максимальну увагу захисту не яких-будь, а саме законних інтересів, прав і свобод свого клієнта в суді. З одного боку, він допомагає суду об'єктивно з'ясувати всі обставини відповідного провадження й ухвалити законне, вмотивоване та справедливе рішення; з іншого – надає професійну правничу (правову) допомогу людині, що опинилася в складній життєвій ситуації. При цьому правова допомога розглядається як вид правозахисної діяльності, один з головних інструментів громадського контролю за діяльністю публічної влади [6, с. 110].

Стаття 27 Правил зобов'язує адвоката кожному дорученню, незалежно від розміру погодженого з клієнтом гонорару (форми винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту), приділяти розумно необхідну для його успішного виконання увагу. Під час виконання доручення адвокат зобов'язаний використати всі розумно необхідні та доступні йому законні засоби для надання дієвої відповідної допомоги клієнту, здійснення його захисту або представництва. Адвокат має намагатися оперативного виконувати доручення клієнта, визначені в договорі про надання правничої допомоги, додержуватися при цьому всіх інших вимог згідно із положеннями закону та Правил [2].

Адвокат не вправі користуватися під час захисту забороненими правовими й етичними нормами засобами: домагатись від свідків дачі завідомо неправдивих показань, вдаватись до протизаконних методів тиску на протилежну сторону чи свідків (погроз, шантажу тощо), використовувати свої особисті зв'язки (чи в окремих випадках особливий статус) для впливу прямо або опосередковано на суд або інший орган, перед яким він здійснює представництво або захист інтересів клієнтів, використовувати інформацію, отриману від колишнього клієнта, конфіден-

ційність якої охороняється законом, використовувати інші засоби, що суперечать чинному законодавству або Правилам (ст. 25 Правил адвокатської етики). Адвокат може та навіть повинен користуватися наявними прогалинами та суперечностями чинного законодавства, якщо таке є доцільним в інтересах захисту, причому, не порушуючи правил адвокатської етики.

Засоби захисту (тактичні, морально-психологічні та ін.) мають бути за своїм змістовим навантаженням етичними, тобто відповідати вимогам моральності, судової етики (наприклад, неприпустимим є невмотивований підрив авторитету прокурорських, слідчих, судових і інших органів). Під час прийняття справи до свого провадження адвокат зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики (наприклад, не вправі скористатися отриманою інформацією для приниження честі та гідності виправданого, потерпілого, обвинуваченого (засудженого) й інших осіб).

Особливу увагу слід приділяти вимогам професійної етики на стадії консультування майбутнього клієнта. Під час цього періоду складаються взаємовідносини між адвокатом і потерпілим, свідком, підозрюваним, обвинуваченим тощо. Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України забороняє відмовлятися від захисника в разі, якщо його участь є обов'язковою. У такій ситуації, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника та не залучає іншого адвоката, захисник має бути залучений в порядку, визначеному ст. 48 КПК України, для здійснення захисту за призначенням. Захисник після його залучення вправі відмовитися від виконання своїх обов'язків тільки за наявності таких умов: 1) якщо є обставини, які згідно з КПК України елімінують його участь в кримінальному провадженні; 2) незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника; 3) умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК України тощо; 4) якщо він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правничої допомоги в конкретному провадженні, що є особливо складним. КПК України не містить заборони на відмову від прийняття доручення [7]. Це питання регулюється Законом № 5076-VI, який встановлює (п. п. 2, 3 і 5 ст. 28) заборону адвокату укладення договору про надання правничої допомоги та його обов'язкову відмову виконувати договір, укладений адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, у разі, якщо: результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам соціуму, присязі адвоката України, правилам професійної етики; він брав участь у певному провадженні, та це є підставою для його відводу відповідно до процесуального закону; він є членом сім'ї або близьким родичем посадової особи, яка брала або бере участь в господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справи про адміністративний делікт, щодо яких до нього звертаються з пропозицією укладення договору про надання правничої допомоги [5].

Дослідження практики адвокатської діяльності дозволяє дійти висновку, що необґрунтоване відмовлення виконувати договір в кримінальному провадженні (з неповажних причин) є неприпустимим і таким, що порушує професійний обов'язок адвоката. Уявляється, що адвокат вправі відмовитися від виконання доручення з етичної точки зору, наприклад, у разі, якщо протилежна сторона в процесі йому добре знайома.

Аморальним визнається поведінковий акт адвоката, коли він перекладає виконання професійного обов'язку на іншого захисника (наприклад, вимагає від обвинуваченого висловити відмову в суді від його послуг).

Рівень довіри до адвоката різко знижується, якщо ним не зберігається професійна таємниця. Адвокат не вправі розголошувати відомості, що йому стали відомі в зв'язку з виконанням обов'язків захисника (представника) законних інтересів клієнта. Розголошення адвокатом відомостей, що становлять предмет адвокатської таємниці, без належних легальних підстав і без погодження з клієнтом є дисциплінарним проступком, що може спричинити накладення на адвоката дисциплінарного стягнення незалежно від того, чи настали внаслідок такого розголошення негативні наслідки для клієнта [8, с. 18].

Отже, сумніння, чесність, дбайливість адвоката-захисника щодо відновлення порушених прав і відстоювання законних інтересів клієнта – необхідний етичний фундамент його поведінкових актів. Так, чесність та порядність в діяльності адвоката, в поєднанні з професійною незалежністю В. В. Заборовський і Ю. М. Бисага визнають необхідними умовами, які забезпечать належний рівень довіри клієнта до адвоката [9, с. 144–151].

Поведінкові акти адвоката, що впливають із його психологічного стану, зумовлюються виконанням ним системи заходів у пізнавальній, конструктивній, комунікативній, виховній та посвідчувальній діяльності.

У **пізнавальній** діяльності адвоката суттєвого значення набуває аналіз будь-яких фактичних даних для визначення предмета доказування. Основною складністю цього моменту діяльності адвоката є вміння відшукати в масиві матеріалу про кримінально протиправне діяння факти та відомості, які б допомогли отримати повне уявлення про те, що відбулося (уявлення про подію кримінального правопорушення). Пізнавальна діяльність адвоката відіграє значну роль під вивчення й оцінювання речових доказів, документів, висновків судових експертів, показань свідків, потерпілих, підозрюваного, спеціаліста й експерта. При цьому адвокат має дослідити наданий матеріал, об'єктивні та суб'єктивні фактори, що перешкождали достовірному сприйняттю події кримінального правопорушення, тощо. Адвокат повинен глибоко розуміти суть всього пізнаного з позицій захисту щодо виправдання підзахисного або пом'якшення його відповідальності. Завданням адвоката – через аналіз існуючих фактичних даних показати абсурдність поведінкових актів підзахисного.

Конструктивна діяльність адвоката характеризується постійним плануванням тактики захисту та прогнозуванням висновків досудового розслідування та судового розгляду. Захисником планується особиста участь в слідчих (розшукових) і інших процесуальних діях, призначення та проведення судової експертизи, ним має виважено плануватися власна промова під час судових дебатів і порушення питань перед іншими учасниками судового розгляду провадження та свідками (судовими експертами, спеціалістами тощо).

Комунікативна діяльність адвоката полягає в майстерному спілкуванні з людьми, тобто у встановленні вірних взаємовідносин із учасниками кримінального або цивільного провадження, психологічного контакту з ними. Це створює умови для вироблення в адвоката певних моральних якостей (наприклад, доброзичливість, ввічливість, прагнення вислухати та зрозуміти суб'єкта розмови). Безрадісність, невміння висловлювати власні думки, невиразність мимики можуть завадити процесу встановлення комунікативних зв'язків. Так, Г. С. Дегтярьова та Л. А. Руденко зазначають, що окрім професійних якостей, для професіонала важливо також володіння особистісними здібностями (чесність, почуття особистісної відповідальності, прагнення успіху, здатність самокритики, чуйне ставлення до людей). Велике значення у вказаному аспекті мають такі риси характеру як врівноваженість, товариськість, порядність, наполегливість, привабливість, скромність; *організаційні здібності* – уміння працювати з людьми, ініціативність, вміння коротко

та чітко висловлювати думки; *ділові якості* – уміння правильно й оперативно приймати рішення та забезпечувати контроль за його виконанням, вміння вирішувати конфліктні ситуації [10, с. 62]. Для встановлення контакту адвокат докладає суттєвих морально-психологічних зусиль. Адвокату просто необхідно активніше оскаржувати все, що він вважає сумнівним, невірним, несправедливим, однак діяти в будь-якій ситуації слід раціонально, надаючи пріоритет позитивній емоційній сфері та пригнічуючи негативну сферу. Адвокат зобов'язаний поводитися стримано, тактовно, а в разі умисного приниження його (або його клієнта) честі та гідності образи вимагати фіксації цього факту в протоколі судового засідання.

Посвідчувальна діяльність адвоката – це розроблення (написання) процесуальних документів (позовні заяви, клопотання, апеляційні, касаційні, конституційні скарги тощо). Захиснику необхідно уважно аналізувати докази, чітко посилатися на свідчення учасників провадження, майстерно послугоуватися наданими судом фактами та відомостями. Посвідчувальна діяльність не обмежується розробленням (написання) процесуальних документів, а передбачає використання й інших, додаткових способів фіксації фактичних даних (наприклад застосування відеозйомки під час участі адвоката в процесуаль-

них діях тощо). Порушення в здійсненні посвідчувальної діяльності можуть призвести до втрати доказів. Сама посвідчувальна діяльність здійснюється в межах правової процедури, передбаченої процесуальним кримінальним законодавством [11, с. 79].

Висновки. Головною етичною вимогою до інтеракцій адвоката з клієнтом є встановлення такого рівня довіри, за якого збільшується ефективність надання адвокатом правничої (правової) допомоги останньому, зберігаючи при цьому принцип конфіденційності. Адвокату в інтеракціях його з довірителем потрібні такі професійні морально-психологічні якості, що тісно пов'язані з вимогами адвокатської етики: гуманне ставлення до клієнта (підзахисного); дотримання справедливості; чесність та порядність; логічне мислення; високе почуття (професійного) обов'язку; стресостійкість; культура спілкування; наполегливість; вміння суворо відноситися до професійної таємниці; володіння ораторським мистецтвом при оголошенні захисної промови, щоб її зміст був переконливим, морально витриманим, психологічно стійким тощо. Поведінкові акти адвоката, що впливають із його психологічного стану, зумовлюються виконанням ним системи заходів у пізнавальній, конструктивній, комунікативній, виховній та посвідчувальній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Митрофанов І. І., Притула А. М. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: науково-практичний коментар / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса: Фенікс, 2014. 324 с.
2. Правила адвокатської етики: затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09 червня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 26.01.2024).
3. Бірюкова А. М. Довіра як етична основа відносин адвоката з клієнтом (міжнародний та вітчизняний вимір). *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 149–154.
4. Лебідь Л. Що являє собою професія «адвокат» та як вона з'явилася. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshadvokat--klient-.html> (дата звернення: 26.01.2024).
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. Ст. 2509.
6. Калинюк С. С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.02. Ужгород, 2015. 203 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.01.2024).
8. Бондар І. В., Басюк Ю. М. Адвокатська таємниця як гарантія конфіденційного спілкування адвоката з клієнтом. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 11–19.
9. Заборовський В. В., Бисага Ю. М. Професійні обов'язки як необхідний елемент структури правового статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 144–151.
10. Дегтярьова Г. С., Руденко Л. А. Теоретичні та методичні основи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування: навч. посібник. Київ: Педагогічна думка, 2010. 256 с.
11. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 240 с.